

АНОТАЦІЯ

Шуйський І. В. Всеукраїнська система Торгсин на Харківщині: створення та функціонування (1931–1936 рр.) — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 історія та археологія. Запорізький національний університет. — Запоріжжя, 2021.

Дисертаційна робота присвячена вивченню процесів утворення, особливостей функціонування та закриття системи Торгсин на Харківщині у 1931–1936 рр.

Харківська філія В/О «Торгсин», ВУК «Торгсин» у м. Харків створювались у серпні 1931 р. для обслуговування за валюту чужоземців, які перебували на території СРСР. Наприкінці 1931 р. робота системи Торгсин була зорієнтована на обслуговування радянських громадян за умов оплати товарів і наданих послуг цінностями, валютою, потрібними СРСР на індустріалізацію, перепрофілювання народного господарства з сільськогосподарського на промислове. Особливу роль торговельна мережа відіграла у 1932–1933 рр., коли через штучно створений дефіцит харчових продуктів найбільш вразливі верстви населення, переважно мешканці українських сіл, вимушені були обмінювати сімейні цінності за свідомо заниженим курсом на продукти першої необхідності: крупи, борошно, хліб. Діяльність торгсинів тривала до остаточного закриття на початку 1936 р. і слугувала продовженням політики радянської влади з хлібозаготівлі у сільських районах.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено предмет, об'єкт, мету, завдання, хронологічні межі.

Актуальність дослідження діяльності системи Торгсин у столиці УСРР, у Харківській області полягає у вивченні механізму функціонування системи Торгсин на Харківщині, якій доручалась мобілізація цінностей через мережу приймальних пунктів як одне з найважливіших державних завдань перших

п'ятирічок. Діяльність Торгсину є актуальним напрямком і невід'ємною складовою вивчення штучно створеного Голодомору в Україні, що дає змогу встановити моральні, матеріальні збитки населення.

Наукова новизна полягає в тому, що ґрунтовно й всебічно досліджено історію відкриття ВУК «Торгсин» і харківської філії Торгсину, створення обласної, міської контор, торговельної мережі на Харківщині. Визначено повноваження, функції та підпорядкування структур, простежено їх зміни та реорганізацію. Розкриваються основні напрямки діяльності Харківської обласної контори «Торгсин». Проаналізовано кадрову політику, досліджено механізм чисток, вперше встановлено категорії звільнених працівників і підстави їх звільнення. Розкриваються причини політичних репресій, застосованих каральними органами ДПУ–НКВС до відповідальних працівників ВУК «Торгсин», керівників органів ДПУ–НКВС, працівників та відвідувачів «Торгсину», отримувачів закордонної грошової допомоги. Простежено зв'язок обвинувачення з діяльністю репресованих. Доповнені біографії окремих керівників харківської обласної контори, ВУК «Торгсин».

У якості ілюстрацій використані художні твори українських письменників — очевидців подій, пов'язаних з Торгсином. Проаналізовано публікації у харківській і республіканській пресі за 1931–1936 рр. про ВУК «Торгсин», Харківську обласну контору «Торгсин».

На основі аналізу залучених до наукового обігу архівних документів вперше на прикладі Харківської обласної контори «Торгсин» реконструйовано систему державного контролю, досліджено виявлені характерні порушення і зловживання працівниками торгівлі. Вивчено порядок мобілізації службовців ВУК «Торгсин», працівників обласної контори на хлібозаготівельні кампанії 1932–1933 рр. і з'ясовано підстави їх звільнення від мобілізацій. Проаналізовано графічне зображення торговельної марки «Торгсин», мову, форму та зміст рекламних оголошень. Визначено основні категорії клієнтів Торгсину. Доведено надходження

з Німеччини через Торгсін грошової допомоги етнічним німцям — мешканцям Харківської області.

Простежено процес засекречення інформації у діловодстві Торгсину, визначені категорії секретних питань і тих, що не підлягали оголошенню.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що результати дослідження мають використовуватись при підготовці узагальнених праць з історії України, історії Голодомору на Харківщині, також історії торгівлі та діяльності Торгсину на теренах СРСР, у краєзнавчих роботах, навчально-методичних посібниках.

До першого розділу дисертації увійшли історіографія, аналіз джерельної бази та методико-теоретичні засади дослідження.

Виділено три історіографічні блоки, які згруповані за проблемно-хронологічним принципом. До першого належать роботи радянських науковців, присвячені індустріалізації, торгівлі, опубліковані впродовж 30-х — 80-х рр. ХХ ст. у яких висвітлюються окремі напрямки роботи Торгсину.

Другий блок становить закордонна історіографія, представлена роботами українських та зарубіжних авторів, опублікованими впродовж 30-х — 80-х рр. ХХ ст. Головним чином, ці публікації присвячені Голодомору 1932–1933 рр., з яким дослідники напряму поєднували діяльність Торгсину. З метою виконання поставлених завдань, у науковий обіг введено раніше не цитовані опубліковані праці.

До третього історіографічного блоку належать дослідження вітчизняних і закордонних науковців, опубліковані після розпаду СРСР у 1991 р., які продовжуються донині. Відкритий доступ до архівних матеріалів, кількісне і якісне зростання наукових публікацій з історії та суміжних дисциплін про події в радянській Україні у 1930–ті рр., становлять підґрунтя наукових розвідок і надихнули істориків до проведення нових досліджень.

Джерельна база представлена документами офіційного походження, матеріалами відомчих довідників і посібників, збірників директивних і інструктивних матеріалів, публікаціями періодичних видань, літературними

джерелами, опублікованими і раніше неопублікованими свідченнями та мемуарами, візуальними джерелами, предметно–речовими пам'ятками.

Більша частина архівних матеріалів вперше залучена в науковий обіг, що підтверджує новизну й наукове значення дисертації. Введено великий масив документів з фондів центральних керівних органів, обласних партійних і радянських організацій, фондів ГДА СБУ, спогадів очевидців подій, а також друківаних видань НКЗТ СРСР.

Вивчені при реалізації наукового завдання документи належать до фондів чотирьох архівних установ: Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Харківської області, Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Раритетні довідники, літературні джерела, радянські періодичні видання зберігаються у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка.

Теоретико–методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових принципах історизму, науковості, об'єктивності, міждисциплінарності, неупередженості, системності, детермінізму. Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань були використані такі загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження, як проблемно–хронологічний, статистично–аналітичний, історико–генетичний, порівняльно–історичний, типологічний, метод класифікації. Це дозволило всебічно розглянути створення та функціонування системи Торгсину в поєднанні з суспільно–політичними та соціально–економічними процесами, які відбулись на Харківщині, в радянській Україні у 1931–1936 рр.

У другому розділі дисертації детально досліджено процес створення, організаційну структуру, функції, ВУК «Торгсин» і Харківської філії Торгсину, обласної контори «Торгсин», торговельної мережі на Харківщині, простежено їх зміни та реорганізацію. Встановлено, що у 1933 р. торговельна мережа досягла максимуму і поступово скорочувалась до закриття в 1936 р.

Також у цьому розділі здійснено детальний аналіз кадрової політики Харківської обласної контори, особливостей діловодства, участі працівників системи Торгсину у сільськогосподарських кампаніях.

Третій розділ дисертаційного дослідження присвячений висвітленню основних напрямків діяльності Харківської обласної контори «Торгсин». Визначено місце рекламної роботи в діяльності Торгсину, вперше проаналізовано графічне зображення торговельної марки «Торгсин», мову, форму та зміст рекламних оголошень. Також вперше визначено основні категорії споживачів Торгсину.

У четвертому розділі дисертаційної роботи розглянуто систему застосування контролю державними органами діяльності Харківської обласної контори «Торгсин», досліджено виявлені характерні порушення і зловживання працівниками торгівлі. Визначено основні напрямки обслуговування мережі Торгсину органами міліції. Проаналізовано заходи репресивного спрямування, застосовані працівниками економічних підрозділів ДПУ УСРР до клієнтів Торгсину. За матеріалами архівних кримінальних справ висвітлено політичні репресії, яким піддавались колишні керівники радянських органів, ДПУ–НКВС, працівники, споживачі, чия діяльність поєднувалась з Торгсином.

Таким чином, у дисертаційному дослідженні розкрито хронологічні межі, результати та інші окремі аспекти діяльності системи «Торгсин» на території Харківської області. Відстежено зміни у структурі, специфіці завдань, масштабах діяльності системи Торгсину у Харківській області, яка включала території кількох нинішніх областей.

Дослідження проведено за сприяння Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці, Українського науково–дослідного та освітнього центру вивчення Голодомору НРЕС.

Ключові слова: контора «Торгсин», Всеукраїнська контора, Харківщина, індустріалізація, торговельна мережа, торгова марка, дорогоцінності, Голодомор, репресія

ABSTRACT

I.V. Shuiskyi. All-Ukrainian system of Torgsin in Kharkiv region: creation and functioning (1931–1936) — Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a PhD degree in the specialty 032 History and Archeology. Zaporozhzhia National University. — Zaporozhzhia, 2021.

Contents of the abstract

The thesis is dedicated to the study of the processes of formation, peculiarities of functioning and closing of the Torgsin system in Kharkiv region in 1931–1936.

The Kharkiv branch of the All-Union Association “Torgsin”, the All-Ukrainian office “Torgsin” in Kharkiv were created in August 1931 to serve foreign nationals who were present in the territory of the USSR for foreign currency. By the end of 1931, the work of the Torgsin system was oriented to serve the Soviet citizens in terms of payment for goods and services provided by values, currency needed by the USSR for industrialization, the conversion of the national economy from agricultural to industrial one. A special role the trading network played in 1932–1933, when due to artificially created deficit the poorest population groups, mainly inhabitants of Ukrainian villages, were forced to change the family values for knowingly underestimated rate of basic necessities: cereals, flour, and bread. The activities of commercial syndicates continued until their final closure in early 1936 and served as a continuation of the Soviet government’s policy of grain procurements in rural areas.

The relevance of the thesis research topic, subject, target, goal, objective, and the chronological framework are substantiated in the introduction.

The relevance of the study of the Torgsin system activities in the capital of the Ukrainian SSR, in Kharkiv region is to study the mechanism of functioning of the Torgsin system in Kharkiv region, which was entrusted with the mobilization of values through a network of reception points as one of the most important state tasks of the first five-year periods. The activity of Torgsin is a relevant direction and an integral part of the study of the artificially created Holodomor in Ukraine, which makes it possible to establish the moral, and material losses of the population.

The scientific novelty of the research conducted is due to the fact that investigated is thoroughly and comprehensively the history of the opening of the the All-Ukrainian office “Torgsin” and Kharkiv branch of Torgsin, the establishment of the regional, city offices, trade network in Kharkiv region. The

authority, functions and subordination of the structures are defined, and their changes and reorganization are traced. The main directions of the activity of Kharkiv regional office “Torgsin” are disclosed. The personnel policy is analyzed; the mechanism of purges is investigated, for the first time the categories of discharged workers and the grounds for their dismissal are established. The reasons for political repressions applied by DPU–NKVS punitive bodies to responsible employees of “Torgsin”, heads of DPU–NKVS bodies, employees and visitors of “Torgsin”, recipients of foreign monetary aid are revealed. The connection between the charges and the activities of the repressed is traced. The biographies of some executives of Kharkiv regional office, and the All–Ukrainian office “Torgsin” are supplemented with the found information.

Fiction works of Ukrainian writers — eyewitnesses of the events related to the Torgsin were used as illustrations. The publications in Kharkiv and republican press for 1931–1936 were analyzed related to the All–Ukrainian office “Torgsin”, Kharkiv regional office “Torgsin” are analyzed.

Based on the analysis of the new archival documents, for the first time on the example of the Kharkiv regional office “Torgsin” the system of state control was reconstructed, the characteristic violations and abuses of trade workers were revealed. The order of employees’ mobilization of the All–Ukrainian company “Torgsin” and the workers of the regional office for grain procurement campaigns in 1932–1933 has been studied and the grounds for their exemption from mobilization have been found out. The graphic image of the “Torgsin” trademark, the language, the form and content of advertisements are analyzed. The main categories of Torgsin customers have been determined. The receipt of financial aid from Germany through Torgsin to ethnic Germans living in Kharkiv region has been proved.

The process of classifying information in Torgsin’s office work, certain categories of secret issues and those that were not subject to disclosure is traced.

The practical significance of the thesis research is due to the fact that the research results can be used in the preparation of the summarized works on the history of Ukraine, the history of Holodomor in Kharkiv region, and the history of trade and Torgsin activities in the USSR, in the regional studies, educational and methodological manuals.

The first section of the thesis includes historiography, source–base analysis as well as methodological and theoretical foundations of the research conducted.

In the historiography section, the author identifies three large blocks of sources, grouped according to the chronological and problematic principle. The first includes the works of Soviet scientists dedicated to industrialization, trade,

published during the 30's — 80's of the XX century, which highlight certain areas of the Torgsin activities.

The second section consists of foreign historiography, represented by the works of Ukrainian and foreign authors published during the 30s — 80s of the XX century. Mainly these publications are dedicated to the Holodomor of 1932–1933, with which the researchers directly combined the activities of Torgsin. To fulfill these tasks, the previously cited published works were introduced into the scientific turnover.

To the third historiographical section belong researches of domestic and foreign scientists which have been published after disintegration of the USSR in 1991 to be continued till present. The emergence of open access to archival materials, the quantitative and qualitative growth of scientific publications on history and related disciplines about the events in Soviet Ukraine in the 1930s, constitutes the basis of scientific research and inspired historians to conduct new research.

The spring base is represented by documents of official origin, materials of departmental reference books and manuals, collections of directive and instructive materials, publications of periodicals, literary sources, published and formerly unpublished testimonies and memoirs, visual sources, and material memorials.

Most of them were for the first time involved in the scientific turnover, which confirms the novelty and scientific importance of the thesis. A large number of archive documents from the funds of central governing bodies, regional party and Soviet organizations, the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, recollections of witnesses, as well as printed publications of the People's Commissariat of the Foreign Trade of the USSR is introduced.

The documents studied during the implementation of the scientific task belong to the funds of four archival institutions: Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, Central State Archives of the Highest Organs of Government and Administration of Ukraine, State Archives of Kharkiv region, Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine. Rare reference books, literary sources, Soviet periodicals are preserved in the collections of Kharkiv State Scientific Library named after V.G. Korolenko. The theoretical and methodological methodology of the study is based on the theory and methodology of the study.

The theoretical and methodological basis of the study is based on the general scientific principles of historicism, scientificity, objectivity, interdisciplinarity, impartiality, systematicity, determinism. To achieve the goal and solve the problems, the following general scientific and special historical research methods were used as problem–chronological, statistical–analytical, historical–genetic,

comparative–historical, typological, and the method of classification. This made it possible to comprehensively consider the creation and functioning of the Torgsin system in conjunction with the socio-political and socio–economic processes that took place in Kharkiv region, in Soviet Ukraine in 1931–1936.

In the second section of the thesis, the process of creation, organizational structure, functions, the All–Ukrainian office of “Torgsin” and Kharkiv branch of Torgsin, the regional office “Torgsin”, the trade network in Kharkiv region are investigated in detail, their changes and reorganization are traced. It is established that the trade network reached its maximum in 1933 and gradually decreased until its closing in 1936.

Also, in this section a detailed analysis of the personnel policy of Kharkiv regional office, the peculiarities of the paperwork, participation of the employees of the Torgsin system in agricultural campaigns was carried out.

The third section of the thesis research is dedicated to highlighting the main activities of Kharkiv regional office “Torgsin”. The place of advertising work in the activities of Torgsin is determined, the graphic image of the Torgsin trademark, the language, the form and content of advertisements were analyzed for the first time. The main categories of Torgsin consumers were likewise defined for the first time.

In the fourth section of the thesis the system of control application by the state authorities of the activities of Kharkiv regional office “Torgsin”, the characteristic violations and abuses of trade workers were investigated. Determined are the main directions of the maintenance of the Torgsin network by the police authorities. Analyzed are the repressive measures applied by employees of economic departments of the DPU USRR to clients of Torgsin. Based on the materials of archival criminal cases, the political repression to which the former leaders of the Soviet bodies, DPU–NKVS, employees, consumers, whose activities were combined with Torgsin is highlighted.

Thus, the thesis study reveals the chronological framework, the results and other individual aspects of the Torgsin system in Kharkiv region. It traces the changes in the structure, specific tasks, and the scope of the Torgsin system in Kharkiv region, which included the territories of several current regions.

The research was conducted with the assistance of the Shevchenko Scientific Society (INC) and the Ukrainian Research and Education Center for the Holodomor Research (HREC).

Key words: “Torgsin” office, All–Ukrainian office, Kharkiv region, Industrialization, trade network, trademark, jewelry, Holodomor, repression